
Současné česko-německé vztahy: konstanty a proměnné

Vladimír Handl

Evoluce trvalých faktorů

Mezi konstanty česko-německého vztahu je nutné počítat především těsné sousedství, ačkoli pouze od roku 1918 mělo formu paralelní existence dvou samostatných států. Pokus přerušit toto sousedství byl učiněn jen jedenkrát, a to ze strany německé fašistické moci, která během druhé světové války plánovala vysídlení, asimilaci nebo likvidaci českého obyvatelstva, tj. svého druhu „konečné řešení české otázky“, a tedy i vzájemného vztahu. Poválečné vysídlení sudetských Němců, ať už je hodnoceno jakkoli, sledovalo záměr „konečného řešení“ pouze v rámci ČSR. Z tohoto hlediska jen změnilo strukturu česko-německé koexistence.

Konstantou je ovšem i od roku 1918 zjevná a rostoucí asymetrie v potenciálech obou států. Jejím nejjednodušším vyjádřením je poměr geografických a demografických rozměrů velikosti obou států. V letech mezi světovými válkami sousedilo tehdejší Československo s podstatně větším Německem, než jaké známe dnes. V poválečném období se rozměr obou států změnil a následující bipolární rozdělení Evropy jejich sousedství deformovalo: řešení zásadních otázek ve vzájemných vztazích s rozděleným Německem se (alespoň z české strany) důsledně podřídilo vztahům mezi bloky. Dramatičnost posunu v poměru potenciálů obou zemí po roce 1989 spočívá v obrácené orientaci jejich vývoje. Nadřazená bloková struktura, která jednak německý potenciál štěpila a jednak existující asymetrii vůči Československu oslabovala, se rozpadla a potenciál obou německých států se opět spojil. Vznikl tak stát o rozloze 356 000 km² a cca 80 mil. obyvatel. Naopak Československo se o dva roky později rozpadlo. Česká republika s rozlohou 79 000 km² a 10,4 mil. obyvatel je menší než Bavorsko a představuje v mnoha ohledech „geopolitické minimum“.¹

S civilizačním vývojem a s vývojem mezinárodních vztahů se ovšem mění i význam geopolitického faktoru. Geografická pozice Německa po jeho sjednocení v roce 1871, tedy novodobého státu budovaného především na nacionálním principu, je definovala hlavně jako „zemi ve středu“. Německo svou rostoucí vahou a ambicemi, nebo naopak slabostí a frustrací (v závislosti na historickém období) destabilizovalo prostor střední Evropy a nakonec i Evropy celé. Bylo nespoutaným aktérem. V období mezi světovými válkami bylo území na východ od Německa tvořeno rozdrobenými národními státy východní části střední Evropy a SSSR. Československu se zde sice podařilo vybudovat značně vyspělý demokratický stát, ale neuspělo ve snaze opřít jej o takové „pletivo“ mezinárodních vazeb, které by mu pomohly vyrovnat středoevropskou nerovnováhu, vzniklou rozpadem Rakousko-Uherska.

Blokové rozdělení Evropy po druhé světové válce znamenalo z pohledu tradice jednotného německého státu diskontinuitu. Místo polohy „ve středu“ zaujaly oba německé státy hraniční pozici mezi oběma bloky a snažily se z ní profitovat. Politika Československa se postupně stala součástí aliančního mechanismu, řízeného z Moskvy. Orientace na SSSR měla vedle stranickopolitického a ideologického i důležitý důvod zahraničněpolitický a bezpečnostní, které do roku 1948 vnímaly i demokratické síly. Jeho jádrem byla obava z budoucího vývoje Německa a nedůvěra ve spolehlivost garancí západních spojenců. Přitom předúnorová československá politika vycházela z toho, že bude pokračovat jak

spojenecká spolupráce, tak pozitivní vývoj v samotném SSSR. Česká politika se zde nemýlila více (možná poněkud déle) než např. politika americká.²

„Syndrom Mnichova“ tak ovlivnil poválečné vztahy zcela mimořádně; byl hlavní příčinou odsunu sudetoněmeckého obyvatelstva a významným argumentem pro čs. orientaci na SSSR. Zcela zapadl do ideologického obrazu nepřítel, přítomného na obou stranách fronty mezi Východem a Západem. Za normální situace by tento zorný úhel postupně ztrácel na všezahrnujícím významu, ustoupil by diferencovanějšímu hodnocení německé společnosti, zájmů a politiky. Jednoduše pojmenovatelná a popsatelná fronta střetu s projevy revanše v SRN se však dokonale kryla s pojetím třídního rozdělení světa.

Z druhé strany bylo zřejmé postupné zosťovávání požadavku na neplatnost Mnichovské dohody (přídavek „od samého počátku“ se objevil až koncem 50. let) pro ortodoxní síly ve východním bloku instrumentem pro ztěžování normalizace vztahů mezi ČSSR a SRN.³ Jakmile se tento požadavek stal brzdou pro politiku Moskvy, ztratila Praha sovětskou podporu. Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z 11. 12. 1973 pak znamenala kompromis, vykládaný na obou stranách „po svém“. Nicméně byla přijatelným základem pro normalizaci vztahů: potvrdila existující hranice, obešla vzájemné nároky, byla doprovázena příslibem SRN odškodnit české oběti perzekucí. Politické aspekty vzájemných vztahů, zejména charakter tzv. normalizačního období v ČSSR, ovšem neumožnily naplnit vzájemné vztahy novým obsahem.

Snaha i ambice polistopadové (1989) politické reprezentace dosáhnout díky nové kvalitě vztahů rovněž nové kvality smluvní znovu otevřely otázku jak Mnichovské dohody, tak hranic a vzájemných nároků. Smlouva z 27. února 1992 ovšem výrazně novou kvalitu nepředstavuje. V otázce nulity Mnichova pouze potvrdila smlouvu z roku 1973. Obdobně nepokročila ve věci hranic. Potvrzením kontinuity československé státnosti nicméně např. uznala legitimitu exilové vlády E. Beneše – neustále zpochybňovanou Sudetoněmeckým landsmannschaftem (dále jen SL). Kontroverzní teze o „vyhnání“ v preambuli pak má složitější výklad, než zmíněná nulita Mnichovské dohody: projevuje se zde nejednotnost samotné české strany. Vztah k tomuto problému tak částečně odráží nedostatečně širokou základnu pro vytváření koncepční politiky vůči velkému sousedovi. Jako věcně správná se jeví snaha vykládat smlouvu z února 1992 jako tzv. supernulovou variantu: z celého kontextu smluvního ujednání totiž vyplývá, že strany podepsaly smlouvu se záměrem neznášet majetkové nároky (perzekuční nároky samozřejmě trvají i nadále). To vyplynulo z přípravných jednání a z celkové dikce smlouvy, a to nehledě na její pozdější jednostranný výklad rezolucí Bundestagu.⁴

Konstantou vzájemných vztahů jsou bezesporu vztahy hospodářské. Ty se po druhé světové válce vyvíjely v nových podmínkách. Z hlediska struktury byly ovlivněny centralizací zahraničního obchodu na československé a postupnou evropskou integrací na německé straně. Hlavní brzdou však byly otázky politického charakteru. Proto se náznaky uvolnění v letech 1954–1955 ihned odrazily ve zvýšení objemu vzájemného obchodu téměř o dvojnásobek. Další období výraznějšího růstu pak následovalo kolem poloviny 60. let (1968 – nárůst o 31,7 %) a těsně po něm.⁵

S potlačením Pražského jara 1968 se politické možnosti hospodářské výměny paradoxně poněkud rozšířily. Brzdou se však stala hospodářská stagnace v 80. letech.

Po roce 1989 obchod s Německem dramaticky vzrostl. V roce 1989 se oba německé státy podílely na čs. zahraničním obchodě 16 %. Ke konci roku 1992 podíl SRN na českém exportu vzrostl na 32,9 % a importu na 26,4 %.⁶ Mezi zahraničními investory vyniká německý kapitál. Jeho podíl sice poklesl z 73,1 % v roce 1991 na 39,9 % v roce 1992, ale zachovává si výrazné regionální a odvětvové vedení.⁷ Samozřejmě i zde přetrvávají otevřené problémy: např. neustále hrozí, že se bude dále politizovat otázka údajného československého dluhu vůči SRN, který vznikl jednostranným přepočtem salda mezi ČSFR a bývalou NDR.

Dramatické změny po roce 1989 paradoxně potvrdily váhu další konstanty česko-německého vztahu: sudetoněmecké otázky. Bohužel se tento problém často omezuje na

vztah k SL, což je nesprávné jak věcně, tak takticky. Tato chyba (dříve často záměr) české politiky se ale dá pochopit. Je odrazem razance SL, extrémnosti jeho argumentace i podpory, které se těší u německé a zejména bavorské politiky. Ve svých dokumentech staví požadavek „práva na vlast“ a „práva na návrat“ (včetně návratu majetku), který není chápán jako cesta k „sebeurčení“ jednotlivce, tj. jako volba dnes německého občana mezi zachováním současného občanského svazku a získáním svazku nového. Jde o požadavek, aby ČR uznala (alespoň teoreticky) právo národnostní skupiny, přímo kmene („pátý bavorský kmen“), obnovit své osídlení ve známých oblastech tzv. Sudet atd. Což ovšem naznačuje opětné zanášení nacionálního (kmenového?) principu do mezinárodních vztahů ve středu Evropy. Jde o možnost rekonstituovat německou menšinu v ČR a vybatit ji právem národnostní skupiny (Volksgruppenrecht) na sebeurčení, tedy včetně odtržení od ČR? Kodifikací této právní koncepce a její povýšení na jednu ze součástí mezinárodního práva přijala za součást svého nového Základního stranického programu na svém 47. sjezdu CSU. SL žádá zrušení Benešových dekretů, zastavení dražeb bývalého sudetoněmeckého majetku, odmítnutí „jednostranného odškodnění“ (čili odškodnění pouze českých obětí německého fašismu). Skutečnost, že se rozpadlo Československo a že ČR nemá smluvní spojence, je hodnocena jako mimořádně příhodná pro realizaci těchto zájmů.⁸

Myšlenkový a názorový svět aktivistů SL je mimořádně konzervativní a setrvává často na pozicích, které bezprostředně přispívaly k upevňování studené války. V publikaci, vydané za přispění celého vedení SL u příležitosti (na oslavu?) rozpadu ČSFR, lze nalézt výroky rekonstruující dokonce nacistickou rétoriku 30. let.⁹

Vznik ČSR je definován jako produkt výhradně expanzivního českého nacionalismu. Naopak Mnichovská dohoda je označována za „nejlepší z možných řešení“. Režim bývalého protektorátu je posuzován s pochopením, protože v té době vedla „říše“ boj na život a na smrt. Ostatně není třeba stěžovat si na to, co se stalo Čechům. Němci mají dost svých vlastních obětí atd. Recenze Petera Bechera ukazuje, že publikace vyvolala negativní odezvu i v liberálních sudetoněmeckých kruzích.¹⁰

Pro Prahu je však ještě nebezpečnější to, že se na pozadí nezúčastněnosti a neinformovanosti široké německé veřejnosti může prosazovat neobjektivní pohled na historii ČR. Typickým příkladem je, jak i v seriózních německých médiích zdomácněl údaj o cca 250 000 obětech odsunu sudetoněmeckého obyvatelstva. Přitom počet jménem doložených odsunových ztrát dosahuje cca 25 000 a realita může být přinejhorším dvakrát vyšší.¹¹

V této situaci je pak např. možné, aby vládní Spolková centrála pro politické vzdělávání vydala a jako školní studijní text masově distribuovala publikaci Němci a Češi, která prezentuje jednostranný a pro ČR nepřijatelný pohled SL na historii vzájemných česko-německých vztahů.¹²

Bonnská vláda trvá ve své právní pozici na tom, že majetkoprávní požadavky Němců (v Polsku, v ČR a v SR) jsou otevřené, mají veškerou možnou podporu, ale nemohou být vzhledem k současným podmínkám realizovány.¹³

Vzhledem k tomu, že je v SRN pohlíženo na odsun sudetských Němců jako na protiprávní akt, patří mezi oprávněné nároky podle německého práva i nároky odsunutých – a ty musí hájit každá vláda. Spornou politickou otázkou je však úroveň a viditelnost této podpory. Přijetí mluvčího SL Franze Neubauera a spolkového místopředsedy SL Siegfrieda Zoglmana (bývalého vůdce Hitlerjugend v protektorátu Böhmen und Mähren) začátkem července 1993 kancléřem Helmutem Kohlem zachází pro českou politiku příliš daleko: jednak se tak Bonn ztotožňuje se sudetoněmeckými požadavky v jejich maximalistické podobě, jednak akceptuje společenské síly nepřijatelné pro Prahu. Rovněž liberální FDP opustila přijatelnou vzdálenost od daného problému. To, že na projev Klause Kinkelera u příležitosti Dne vlasti 4. 9. 1993 v Karlsruhe nenásledovala výraznější reakce z Prahy a z Varšavy, lze přičíst jejich zdrženlivosti a nekoordinovanosti postojů. Kinkelovo vyjádření naznačuje, že vývoj v Polsku a v ČR dříve či pozdě-

ji vytvoří situaci, v níž vláda SRN zajistí splnění mj. sudetoněmeckých požadavků. Bonn si zřejmě není plně vědom, že celá široká spolupráce mezi ČR a SRN může být ze strany části českého obyvatelstva viděna právě jako promyšlený postup, jak tyto příznivé podmínky v co nejkratším čase vytvořit.

Česká společnost se ve velmi rozporném procesu konfrontuje s vlastní minulostí, zejména se stalinskou érou svých dějin. Bylo by absurdní, aby nabídla ruku společenství, v jehož řadách a vedení stojí lidé, kteří svou minulostí a způsobem myšlení přímo zosobňují ještě daleko krutější stránky české historie.

Je zjevné, že SL prostě není připraven navázat dialog o historickém „narovnání“ (V. Kural) s Čechy. Takový dialog by okamžitě skončil konfliktem a vztahy by jen dále zhoršil. Dialog naopak již dlouho probíhá s kruhy sudetských Němců otevřenými skutečnému „narovnání“, ať už jde o Ackermann Gemeinde, Adalbert Stifter Kreis, Sehlinger Gemeinde atd.

Střet české politiky se zájmy německého partnera, beroucího v kritických otázkách větší ohled na SL než na nyní již spřátelenou Prahu, vedl ČSFR a později i ČR k vystřízlivění. Jednak se projevil rozpor zájmů mezi Čechy a SL jako objektivní brzda vzájemných vztahů, a tedy jako faktor negativní kontinuity. Nepatří mezi pozitivní kapitoly německé politiky, že nebyla ani schopna, ani ochotna doma prosadit odškodňovací gesto vůči obětem fašistických zločinů. Částka, o níž se hovoří (115–143 mil. DEM), nemá ani pro dnes napjatý německý rozpočet větší význam. Tento krok ostatně měl Bonn učinit již v minulých desetiletích. Argument o „totalitním režimu v ČSSR“ neobstojí, protože nešlo o podporu státu, ale o vyrovnání právního a morálního dluhu SRN vůči obětem německé fašistické zvůle. Ostatně odškodnění byli občané Polska a dokonce i Maďarska, které (bývalý spojenec říše!) dostalo 300 mil. DEM.

Je faktem, že česká strana řadou svých kroků nejen oslabilu své jednací pozice. Sama dokonce „katapultovala“ sudetoněmeckou otázku mezi témata spolkové politiky, posílila pozice SL, obnovila mezi sudetskými Němci naději, že na české straně přece jen dosáhnou ústupků. Česká politika bude muset zaujmout konstruktivní, ale přitom pevnou pozici (známé stanovisko „ano–ano, ne–ne“ ministra Zieleniece), jež by jí umožnila odkázat daný problém do patřičných mezí a postupně se blížit kýženému „narovnání“.

Pole střetu česko-německých zájmů, jak je to u sousedů běžné, se přitom mění a často i rozšiřuje. Tak ministerstva vnitra obou zemí vyjednávají kontroverzní dohodu o přejímání azylantů. Protahují se jednání o přhraniční spolupráci atd. Obě strany by proto měly mít zájem očistit vztahy od zbytečné zátěže a vyřadit je z katalogu „konstant“ vzájemných vztahů.

Proměnné: Německo „na nových cestách“?

Po odbourání bipolárního rozdělení Evropy se oživil základní konstantní prvek česko-německého vztahu: osudy české demokracie jsou těsně spojeny s osudy demokracie německé; česká bezpečnost závisí do značné míry na bezpečnosti evropské a na místě Německa v ní. V tomto ohledu se český zájem upírá na vnitropolitický vývoj s Německu a na jeho zahraniční politiku.

Vnitropolitická situace SRN připomíná v některých ohledech dobu krize Výmarské republiky. Snad největší nebezpečí vyplývá z paralelnost krizových jevů v mnoha oblastech. Pokračuje růst masové nezaměstnanosti a s ní spojené sociální nejistoty a egoizmu. V listopadu 1993 počet obyvatel bez práce poprvé oficiálně překročil hranici 3,5 mil., podle odhadů ale postihoval 6 mil. lidí. Podle posledních předpovědí ani hospodářské oživení v roce 1994 (kolem 2 % HDP) tento trend nezastaví.

Pro českou politiku je velmi znepokojivým zjištění, že se Německo – vzhledem k problémům se „vtělením“ bývalé NDR – stalo v mnoha ohledech součástí postkomunistického světa.¹⁴ Snížila se vnitřní soudržnost, stabilita země a „vypočitatelnost“ jejího vývoje.

Byla oslabena zahraničněpolitická akceschopnost Bonnu. Podobně jako v postkomunistických zemích pronikají zde do zahraniční politiky stále více vnitropolitické pohledy a motivy. Roste tak prostor i pro dosud okrajové politické skupiny. Ty mohou soustavným tlakem, využitím nespokojenosti občanů, radikalizací svých stanovisek a „medializací“ svých populistických či nacionalistických postojů postupně vychýlit německou politiku dále ve směru diskontinuity. Mohou tak postupně vytvořit novou „německou normalitu“.

Prohlubuje se negativní dopad nedostatku ideové orientace, myšlenky, která by německou společnost sjednocovala. Chybí jasně definovaný národní zájem, jako nedostatečné se zdá poctivě osvojené „evropanství“ staré SRN, společnost se vrací k hledání vlastní identity. Přitom s urychlováním procesu sjednocení se prohlubují morálně-psychologické rozdíly mezi východem a západem SRN.

To u konzervativní strany posiluje tradiční snahu – hledat novou německou identitu v „normalizaci“ pohledu na německou historii. Sklouzává se tedy směrem k „návratu do německých dějin“. Je asi málo jevů, které by mohly být pro sousedy Německa znepokojivější. Přitom v konkrétních situacích se množí tendence rozhodovat v nestandardní situaci a v časové tísní „nacionálně“, tj. s pohledem na národně obhajitelné německé zájmy. Tato skutečnost – v ostatních státech Západu sice normální – je pro SRN nová.

Krise tradičních politických struktur, zejména etablovaných politických stran, je spojena mj. s tím, že žádná dnes nenabízí očekávané, jednoduché, levné a rychlé řešení. Recept CDU/CSU – urychlení sjednocovacího procesu – voliče spíše odrazuje, než získává. Za dané situace roste relativní společenská váha okrajových politických skupin, a to zejména dobře organizovaných, radikálních a s jasným programem. Z pohledu zájmů ČR jde především o vliv pravicově radikálních organizací a SL.

Je zásadní otázkou, jak dopadne rozbíhající se maraton téměř dvaceti voleb, které v roce 1994 Německo čekají. Udržení současné koalice CDU/CSU–FDP v Bonnu zatím patří podle většiny pozorovatelů k výsledkům nejméně pravděpodobným. Všechny ostatní varianty, zejména vytvoření velké koalice, jak se dnes zdá, mají větší šanci.

Lze souhlasit s tím, že by pro zájmy ČR bylo nejvýhodnější, kdyby byla vytvořena velká koalice (CDU–SPD) – tedy za dnešních podmínek koalice širokého středu. Je ale málo pravděpodobné, že by se tím prostě odstranily problémy německé, a tedy i české politiky. Historie let 1966–1969 ukazuje, že velká koalice znamená výrazné posílení jak levého, tak pravého kraje politického spektra a jejich radikalizaci. Přitom poslední volby v Hamburku (září 1993) ukazují, že by velká koalice mohla být „koalicí poražených“ (Joshka Fischer). Jak SPD, tak CDU totiž nadále ztrácejí podporu voličů. Jejich společná vláda by mohla mít relativně slabé pozice a byla by zřejmě časově omezená. Vnitřní rozpornost, a tedy labilita „sňatku z rozumu“ dvou tradičních rivalů by odsouvala na okraj zájmu anebo přímo blokovala řešení řady problémů, které nemají zásadní povahu. České záležitosti by zřejmě nebyly otázkou, v níž by strany riskovaly vzájemný konflikt. Kromě toho se radikální levice o konzervativní Prahu příliš starat nebude, i když bude s českými zájmy sympatizovat. Naopak radikální pravice může spojit nacionalizaci německých zájmů se zájmy „vyhnaných“, a tím je dále povýšit. Zatím se rovněž dá předpokládat vítězství CSU v Bavorsku. V případě vytvoření velké koalice v Bonnu by CSU zřejmě posilovala nezávislost Freistaat Bayern a doma ještě více nadbíhala svým pravicovým klientům. Mnichovská politika tak může získat jak na razanci, tak na autonomitě.

O mnoho jednodušší není ani sledování vývoje německé zahraniční a bezpečnostní politiky. Jak se zdůrazňovalo na setkání expertů k německé politice 13. 10. 1993, je Německo zřejmě oprávněně považováno za „individuálního vítěze studené války“. Bude-li „stráven“ proces sjednocení, vzniknou předpoklady pro nezadržitelný (v německé historii již třetí) vzestup. Nelze vyloučit ani takovou variantu, že by převládla existující opačná tendence, tedy dezintegrace Německa. Ta by přinesla rizika jiného řádu; zatím se však zdá, že se dezintegrační tendence „vybije“ posílením svébytnosti zemí a regionů.

Nejen pro českou politiku je rozhodující, aby byl německý vývoj součástí evropského vývoje. Tato vazba byla ostatně podmínkou pro souhlas velmocí s obnovou německé jedno-

ty v roce 1990. Německo společně s Francií je dosud motorem evropské integrace, na jejíž pokračování je česká politika do značné míry odkázána. Integrace mj. umožňuje nejpřirozenějším způsobem absorbovat geopolitické změny (včetně sjednocení Německa a rozpadu Československa) a odvrátit návrat k modelu „evropského koncertu“ 19. století. S realizací smlouvy z Maastrichtu by se integrační proces měl stát i jedním z pilířů pro budování nové koncepce evropské bezpečnosti. Profederalistické pozice CSU, která se jako první parlamentní strana SRN od roku 1945 přihlásila k nově objevené národní německé identitě, stejně jako některé výroky S. Heitmana, odstoupivšího kandidáta CDU na post německého prezidenta, však potvrzují, že ani v Německu není uzavřena otázka integrace.

Zfetelným problémem zůstává fakt, že trvají jisté rozdíly v představách obou zemí, pokud jde o další vývoj ES a s ohledem na možné začlenění ČR. Přitom Bonn jednoznačně má – a Praha by měla mít především – zájem jak na stabilizaci integračního procesu, tak na jeho strukturálním, stabilizačním vlivu pro transformaci zemí bývalého Východu.

Zdá se ale, že v Praze zatím převládá vnímání ES jako Jednotného vnitřního trhu, a to bez regulativních a přerozdělovacích mechanismů. Mohl by ale tento model splnit očekávání např. při řešení „německého problému“? Bude česká politika – po dosažení plného členství – posilovat integrační proces v jeho úplnosti, nebo se bude snažit „vystoupit“ („opt out“) z některých jeho součástí? Podpořil by Bonn českou kandidaturu v případě takového postoje Prahy?

V zásadě jak Bonn, tak Praha teprve hledají jasnou koncepci zahraniční a bezpečnostní politiky. Na vývoj proto spíše reagují, než jej předem formují. Nejen v Praze, ale i v Bonnu se projevuje mnohohlasnost a dokonce nekoordinovanost. Ani jednu stranu neuspokojuje pomalý vývoj mezinárodních struktur. Německá politika jde spíše směrem „evolučně konzervativním“, usiluje převážně o jejich stabilizaci a zároveň o rozšíření jejich kompetencí směrem na východ (nikoli nutně formou plného členství východních klientů). Česká politika by konzervativní model zřejmě uvítala, ale jen v tom případě, že by již byla za bránami těchto struktur.

Německo se v nové situaci vyvíjí – stimulováno mj. Washingtonem – směrem k roli „autonomního zahraničněpolitického aktéra“, jenž by byl schopen se v ad hoc koalici s dalšími mocnostmi zasazovat pro realizaci společně definovaného zájmu (pokud možno s využitím rámce mezinárodních institucí, zejména OSN). Pro takovou roli však SRN zatím není ústavně „vybavena“ a chybí jí i domácí podpora.

ČR je od rozpadu východního bloku ve svém jednání přirozeně autonomní, dosud neomezovaná institucionálními či spojeneckými vazbami. Česká politika (ani veřejnost) ale není zcela jednotná v pojetí aktivit přesahujících rámec úzce či obecně pojatých zájmů („návrat do Evropy“; přístup na trhy ES atd.). Zahnuje proto celé spektrum tendencí: od „izolacionismu“ až po aktivní intervencionalismus. Postavení využívající přístup na trhy ES a pojištěné bezpečnostními garancemi NATO, jak se zdá, je dnešní české politice nejbližší.

Určitá rozdílnost postojů se týká i přístupu k NATO. Bonn má zájem na jeho zachování zejména pro zajištění americké přítomnosti v Evropě a potvrzení strategických garancí USA. Jak nepřímo potvrdila i říjnová návštěva ministra Rüheho, orientace na její rozšíření jsou zřejmě spojeny s představou dvojí úrovně členství. Noví členové by nezískali pozitivní bezpečnostní garance. To by byla varianta pro dnešní českou politiku dlouhodobě nepřijatelná. Ta totiž řeší pocit ohrožení především snahou o plnou integraci do NATO a neklade si tolik otázky transformace aliance ani regionálního anebo kontinentálního rozměru bezpečnosti.

Zcela zjevně se odlišují přístupy obou zemí k bývalému Východu. Česká politika v regionálních středoevropských a východoevropských vztazích postupuje přísně účelově a pragmaticky. „Východní politika“ jako taková se zdá být zatím spíše stimulem pro intenzivní západní politiku.

Německá „východní politika“ má širší kontext. Obava z německého vývoje je větší spojena s možností jeho „vyvázání“ ze západních struktur. Zatím ovšem nelze doložit tvrzení, že by se Německo svým sjednocením vrátilo do polohy „země ve středu“, tj.

že by znovu zaujalo pozici mezi východní a západní Evropou s hegemonistickými ambicemi především ve východním směru. Tato poloha byla od německého sjednocení v roce 1871 trvalým zdrojem evropských konfliktů a po roce 1945 byla nahrazena jednoznačným příklonem k Západu. I když sjednocení posunulo geografické i zájmové těžiště Německa na východ, zůstává SRN v zásadě státem západním, což má své hospodářské, technologické i bezpečnostní příčiny a projevy. Orientace zahraničního obchodu a přímých investic nadále směřuje z cca 80 % na Západ. Těžiště technologického vývoje i odbytiště moderní, a tedy perspektivně nosné německé průmyslové produkce je a může být pouze na trzích vyspělých států.¹⁵ A konečně – SRN nemůže sama zajistit svou bezpečnost, zdrojem jejích strategických garancí je NATO, jmenovitě USA, perspektivně snad ES/ZEU.

Německo si nemůže dovolit pragmatismus české „východní politiky“. Jeho přístup je ovšem zatím definován především obavami a riziky a teprve potom sleduje cíl zvýšit svou váhu v mezinárodních vztazích a ve světovém hospodářství. SRN se cítí jako frontový stát, opuštěný vlastními spojenci. Zažívá frustraci z vlastní nedostatečnosti a osamělosti. Její angažovanost v hospodářské spolupráci a v pomoci těmto zemím – orientovaná samozřejmě zároveň na vlastní zájmy – je vysoce nadproporcionální.¹⁶

Zdá se, že problém německé politiky vůči Východu zatím spočívá paradoxně nikoli v její síle, ale slabosti. Politika SRN nemá zcela jasnou kostru, a proto také postrádá vnitřní zábrany. Pohybuje se jaksi „samospádem“. Obrazně řečeno, „rozlévá“ se tam, kam je „vpuštěna“. Bonn, přetížený vnitropolitickými, celoevropskými, strategickými a pro rok 1994 zejména volebními problémy, zřejmě bez velkých skrupulí a čistě pragmaticky využije každou slabost partnera – přinejmenším z důvodů hledání rychlého, snadného a levného řešení, tedy např. „na cizí účet“. Může to být i řešení krátkozraké, ale i v tom se projevuje přechodová fáze německé politiky. Dovoluje si podobný postup ne vůči Západu ani vůči Rusku, ale právě vůči slabým a méně významným článkům mezinárodního společenství, mezi něž ČR bude ještě dlouhou dobu patřit.

Vládní „východní politika“ (někdy spíše „nepolitika“) je proto obcházena ze strany lépe organizovaných, cílově zaměřených zájmových skupin. Ty mohou vytvářet „nové reality“, kterým se později bude muset vláda přizpůsobit. (Nelze vyloučit vzájemnou koordinaci vládní politiky a těchto zájmových skupin, je však mimo naše možnosti ji doložit.) Příkladem se zdá být „přešlapování“ Bonnu v otázce Kaliningradu (Königsberg). Zdá se, že se zde účelně spojují aktivity SL s radikálními pravicovými organizacemi a s částí podnikatelských kruhů, které se pokoušejí koordinovaně v dané oblasti etablovat. Je to model, jenž vyvolává v ČR a v Polsku obavy.

1994: výzva pro českou politiku

V důsledku rozdělení ČSFR se zjevně snížila autorita Prahy, stejně jako klesla její váha v německé politice. Odtud i slábnoucí ochota Bonnu a Mnichova brát dostatečný ohled na její zájmy.

Rok 1994 může být složitý nejen pro samotné Německo, ale i pro jeho partnery. Téměř dvě desítky voleb mohou vést k převládnutí vnitřní politiky nad zahraniční politikou v takové míře, že Bonn (jak se někteří pozorovatelé obávají) nebude schopen realizovat aktivní zahraniční politiku. Tato obava má svůj význam pro evropské dění, protože na velmi problematické řecké předsednictví v ES naváže totiž v červenci 1994 předsednictví SRN.

Česká politika nemůže spoléhat na chápavou pozici Bonnu v konfliktních otázkách a na jeho korigující roli ve vztahu k extrémním požadavkům sudetoněmecké lobby. Bude tedy plně na Praze, aby ani v rámci německého volebního klání nedovolila „rozlévání“ německé politiky za přijatelné meze. Dnes jen propagandistické pozice a požadavky se totiž během celoroční předvolební kampaně mohou stát součástí německé normality, přijatým standardem ve sdělovacích prostředcích. Ani příznivě nakloněná vláda (která bude

mít zřejmě relativně úzký manévrovací prostor a bude zavalena jinými problémy) pak nebude s to stav věci změnit. Česká politika by proto neměla spoléhat v krátkodobém ani střednědobém výhledu na „lepší časy“.

Praha musí zejména posílit svou analytickou schopnost, protože německý vývoj je komplikovaný, všechny jeho varianty jsou otevřené, aktéři se mění a diferencují. Německé události se vzájemně ovlivňují s evropským vývojem. Jde tedy o nezbytnost multidisciplinární analýzy, a to nejen zpětné, ale v reálném čase a se schopností připravit alternativy vývoje v předstihu. (K takové analýze je samozřejmě zapotřebí odpovídajících informačních zdrojů, včetně těch „zákulisních“, a to alespoň pro potvrzení, či vyvrácení různých hypotéz.)

To ovšem předpokládá, že bude překonáno tradiční polarizované vidění, vedoucí k idealizaci Německa u jedné části naší společnosti a k jeho démonizaci u části druhé. Obojí většinou vyústilo ve faktickou ignoranci toho, čím Německo skutečně je a jak by se vůči němu měly definovat české národní zájmy. Zrcadlově obdobný vztah má ostatně česká společnost rovněž k protilehlé „křídelní mocnosti“ – k Rusku.

Praha musí získávat „spojence“ jak v samotném Německu (tj. okruh lidí, ochotných věnovat pozornost našim zájmům a podpořit je), tak mezi jeho sousedy a v širším perimetru. Zejména styky s Polskem naznačují, že to možné je i přesto, že česká politika vůči Německu v minulých letech ztratila hodně autority.

Nutná sebereflexe Čechů (jako součást vytváření životaschopné české společnosti) by neměla vést k zprostředkování takového obrazu českého národa v Německu (jak se dnes stává), jakoby potvrzujícího představu o německé nadřazenosti, znovu stavícího Německo do role „Kulturträgera“. Česko-český dialog by měl vytvořit základnu pro široký společenský konsenzus, pokud jde o národní zájmy – a to nikoli v provinciálním smyslu, ale v regionálním a evropském kontextu. Na tomto základě by měla vznikat koncepční politika našeho státu. Zejména vztahy vůči SRN tuto širokou základnu vyžadují. Naplňování koncepce pak umožňuje mnohohlasnost české politiky, ovšem při její rámcové koordinovanosti. Naopak třífšení politických aktivit a postojů, k němuž v současné době dochází, má velmi negativní efekt jak doma, tak v zahraničí. Působí proti zájmům ČR.

Souběh síly a slabosti SRN, nástup nové generace, nejasnost vnějších podmínek, orientační krize a sociální napětí – tyto a další faktory nechávají otázku vývoje (nejen!) německé demokracie otevřenou. Česká politika by měla být připravena na částečnou individualizaci (případně nacionalizaci) německé politiky. I když jde v evropsky běžném měřítku (viz politika Francie, Velké Británie atd.) fakticky o „normalizaci“, představuje tento trend novou kvalitu v německé politice. Máloco svědčí o tom, že by „německý maximalismus“ první poloviny tohoto století (V. Kural) prožíval obrození ve své známé podobě. Taková nacionalizace Německa by znamenala krizi jak evropského systému, tak české existence a mohla by vést k novému evropskému konfliktu.

Pro českou politiku je však výzvou i ona „normalizace“ německé politiky. Představuje základní rámec, v němž se bude Praha se svým sousedem „stýkat“ i „potýkat“.

Je v českém i (sudeto)německém zájmu přibližovat společným úsilím „historické narovnání“ se sudetskými Němci. Další vstřícný krok, jak konečně zdůraznil 15. 10. 1993 při setkání s kancléřem Kohlem i prezident Havel, by ovšem měla učinit německá strana. Pro Prahu je přítom nevhodná „tajná diplomacie“, protože ji dále zbavuje podpory demokratické, evropsky zaměřené veřejnosti doma i v Německu. Trváním části německého politického spektra na velmi nejasně definovaném právu národnostních skupin (pokud možno ve spojení s maďarskou politikou) se nutně oživuje obava z případné obnovy německé (a maďarské) etnicko-nacionální rozpínivosti. Je v zájmu liberální SRN, aby svou tvář a demokratickou, evropskou autoritu uhájila.

Současný vývoj vzájemných vztahů obsahuje šance na upevnování skutečně partnerského vztahu mezi oběma státy, mezi Čechy a Němci v širokém smyslu. Oba státy vycházejí z orientace na společné nebo příbuzné hodnoty. Česká republika nemá mezi ostatními velkými státy Evropy a světa partnera, jenž by měl tak blízkou strukturu zájmů v oblasti

evropského vývoje v politické, ekonomické i bezpečnostní oblasti, jako je Německo. Tato mimořádně příznivá změna by měla pomoci konstruktivně řešit problémy zděděné z minulosti i ty, které přináší přechodová fáze evropského vývoje.

¹ Viz Krejčí, O.: Český národní zájem a geopolitika. Universe, Praha 1993.

² Viz Kotyk, V.: Jan Masaryk (Diplomant krizových let). ÚDSVE, Praha 1993, s. 48 a násl.

³ Blíže viz připravovaná studie M. Nováka, archiv autora.

⁴ Návrh „supernulové varianty“ viz Pavel Winkler v Lidových novinách, 20. 7. 1993.

⁵ Viz Rouček, L.: Die Tschechoslowakei und die Bundesrepublik Deutschland, 1949–1989. Bestimmungsfaktoren, Entwicklungen und Probleme ihrer Beziehungen. TUDUV Studie, München, 1990, s. 119–141.

⁶ Viz Kosta, J.: Československo-německé hospodářské vztahy (vývoj – problémy – perspektivy). Mezinárodní vztahy, 3/1992, s. 34; dále Svět hospodářství, 7. 1. 1993.

⁷ K polovině roku 1992 se např. podílel 44,1 % na zahraničním kapitálu v Praze a 92,1 % ve středních Čechách. Ze SRN pocházelo přes 80 % zahraničního kapitálu vloženého do všeobecného strojírenství, obdobně v chemickém průmyslu 60 %, v investičním strojírenství 45 % atd. – Kosta, J., Štouračová, J., Konstantinová, M.: Deutsche Direktinvestitionen in der Tschechischen Republik. Friedrich Ebert Stiftung, Prag 1993, s. 96, 99 a 101.

⁸ Shrnutí požadavků podle vystoupení prof. dr. Hanse Sehlinga, prezidenta Spolkového svazu Sudetoněmeckého landsmannschaftu, 21. 7. 1993. In: Sudetendeutsche Zeitung, 13. 8. 1993.

⁹ Viz Die Tschechoslowakei: Das Ende einer Fehlkonstruktion. Die sudetendeutsche Frage bleibt offen. Deutsche Geschichte. München 1993.

¹⁰ Viz Becher, P.: Sudetendeutsch Fehlkonstruktion. Die Brücke, 3/1993.

¹¹ Viz Kučera, J.: Odsun nebo vyhnání? Panorama dějin. ÚDVE, Praha 1992, s. 36.

¹² Viz Deutsche und Tschechen. Informationen zur Politischen Bildung. Nr. 132. Bundeszentrale für Politische Bildung, Bonn, Neudruck 1993.

¹³ Viz vystoupení státního tajemníka MZV SRN dr. Dietera Kastrupa ve Spolkovém sněmu, 5. 4. 1993.

¹⁴ Viz např. interview velvyslance Gruši pro Prager Zeitung, 44/1993.

¹⁵ Viz Senghaas, D.: Verflechtung und Integration. In: Die Zukunft der deutschen Aussenpolitik. Hrsg. K. Kaiser, H. W. Maull. Arbeitspapiere zur Internationalen Politik, Nr. 72, DGAP, Bonn 1992, s. 35–52.

¹⁶ Viz Pradetto, A., Sigmund, P.: Deutschland und Osteuropa in der Ära des Postkommunismus. In: Deutschland Archiv, August 1993, s. 890–904.